

Εθνικές δικονομικές παραδόσεις, δικαιοκρατικά ελλείματα και υπεροχή του ενωσιακού δικαίου: Η διαμόρφωση κοινών ελάχιστων προτύπων στο πεδίο της ποινικής δίωξης, ως βάση της ευρωπαϊκής δικαστικής ποινικής συνεργασίας

Κυριακή Παπαδοπούλου*

Η έναρξη της ποινικής δίωξης στα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης διαμορφώνεται υπό την επίδραση διαφορετικών νομικών παραδόσεων και δικονομικών προτύπων, τα οποία αποκλίνουν ιδίως ως προς τον ρόλο του εισαγγελέα, την έκταση της διακριτικής του ευχέρειας και την ένταση του δικαστικού ελέγχου¹. Η παρούσα μελέτη εξετάζει τα συστήματα ποινικής δίωξης στη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ισπανία, αναδεικνύοντας τόσο τις μεταξύ τους αποκλίσεις όσο και τις κοινές δικαιοκρατικές εγγυήσεις που τα διατρέχουν. Η συγκριτική αυτή προσέγγιση αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις, όπου οι διαφορετικές εθνικές ρυθμίσεις καλούνται να λειτουργήσουν εντός ενός κοινού χώρου αμοιβαίας αναγνώρισης και εμπιστοσύνης². Υπό το πρίσμα αυτό, εξετάζονται τα δικαιοκρατικά ελλείματα που ανακύπτουν κατά τη διαδικασία αυτή και επηρεάζουν οριζόντια τη διασυννοριακή συνεργασία. Ειδικότερα, αναλύεται πώς οι αποκλίσεις αυτές συναρτώνται με ευρύτερα ζητήματα αμοιβαίας αναγνώρισης, όπως το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και οι συνθήκες κράτησης, ενώ παράλληλα εξετάζεται η επίδραση συστημικών παραγόντων, όπως η δικαστική ανεξαρτησία και η υπεροχή του ενωσιακού δικαίου. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται ο ρόλος της νομολογίας του Δικαστηρίου και των ενωσιακών θεσμών στη διαμόρφωση κοινών ελάχιστων προτύπων.

ποινική δίωξη – δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις – αμοιβαία αναγνώριση – αμοιβαία εμπιστοσύνη – δικαιοκρατικά ελλείματα – δικονομικές εγγυήσεις – θεμελιώδη δικαιώματα – δικαστική ανεξαρτησία – υπεροχή του ενωσιακού δικαίου

I. Θεωρητικό πλαίσιο για την άσκηση ποινικής δίωξης στα κράτη μέλη της Ένωσης

Η άσκηση της ποινικής δίωξης αποτελεί κομβικό σημείο της ποινικής διαδικασίας, καθώς σηματοδοτεί τη μετάβαση από το στάδιο της διερεύνησης μιας ενδεχόμενης αξιόποινης πράξης στην τυπική ενεργοποίηση του κρατικού διωκτικού μηχανισμού σε βάρος συγκεκριμένου προσώπου³. Η ακριβής οριοθέτηση του χρονικού αυτού σημείου δεν είναι ενιαία στις επιμέρους εθνικές έννομες τάξεις, αλλά συναρτάται με τη δομή και τις ιδιαίτερες δικονομικές επιλογές κάθε συστήματος. Κατά κανόνα, πάντως, συνδέεται με ορισμένη επίσημη πράξη των αρμόδιων αρχών, διά της οποίας η υπόνοια τέλεσης εγκλήματος αποκτά συγκεκριμένο κατηγορητικό προσανατολισμό⁴. Ιδιαίτερη σημασία αποκτά, στο πλαίσιο αυτό, η διάκριση μεταξύ της αρχής της νομιμότητας και της αρχής της σκοπιμότητας της ποινικής δίωξης. Στην πρώτη περίπτωση, η συνδρομή των προβλεπόμενων από τον νόμο προϋποθέσεων δεσμεύει καταρχήν την εισαγγελική αρχή ως προς την κίνηση της διαδικασίας· στη δεύτερη, αναγνωρίζεται ευρύτερο περιθώριο αξιολόγησης ως προς το εάν, παρά την ύπαρξη επαρκούς πραγματικής και νομικής βάσης, ενδείκνυται η ενεργοποίηση ή η συνέχιση του ποινικού

* ΜΔΕ, Δικηγόρος

¹ M. REIMANN, Βιβλιοκρισία του έργου του M.R. Damaška, *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*, AJIL, 1988, σσ. 231-235.

² S. FYFE / A. HEINZE, *Prosecutorial Discretion*, σε: K. Ambos ...[κ.ά.] (επιμ.), *Core Concepts in Criminal Law and Criminal Justice*, Cambridge University Press, 2022, σσ. 169-218.

³ M. SHAPIRO, Βιβλιοκρισία του έργου του M.R. Damaška, *The Faces of Justice and State Authority: A Comparative Approach to the Legal Process*, Am. J. Comp. L., 1987, σσ. 835-839.

⁴ R. ASSY / A. HIGGINS (επιμ.), *Principles, Procedure, and Justice: Essays in Honour of Adrian Zuckerman*, Oxford University Press, 2020 (διαθέσιμο σε: doi.org, ημερομηνία ανάκτησης: 03.08.2025).

μηχανισμού⁵. Η αντίθεση αυτή δεν εμφανίζεται, ωστόσο, με απόλυτους όρους. Τα σύγχρονα ευρωπαϊκά συστήματα ποινικής δικαιοσύνης διαμορφώνουν ενδιάμεσες εκδοχές, στις οποίες η κατ' αρχήν υποχρέωση δίωξης συνυπάρχει με επιμέρους δυνατότητες αποχής, αρχειοθέτησης ή εναλλακτικής περάτωσης της διαδικασίας.

Αντίστοιχη σχετικότητα χαρακτηρίζει και την παραδοσιακή διάκριση μεταξύ ανακριτικού (inquisitorial) και κατ' αντιδικία (adversarial) προτύπου ποινικής διαδικασίας. Στα συστήματα της ηπειρωτικής Ευρώπης η αναζήτηση της ουσιαστικής αλήθειας συνδέθηκε ιστορικά με ενεργότερη συμμετοχή των δικαστικών και εισαγγελικών αρχών στη συλλογή και αξιολόγηση του αποδεικτικού υλικού, ενώ στα συστήματα του κοινού δικαίου η πρωτοβουλία για τη συγκέντρωση και παρουσίαση των αποδείξεων ανατίθεται κατά κύριο λόγο στα αντιτιθέμενα μέρη, με το δικαστήριο να διατηρεί περισσότερο ουδέτερο διαιτητικό ρόλο⁶. Η διάκριση αυτή έχει σήμερα μάλλον τυπολογική αξία, καθώς οι εθνικές έννομες τάξεις εμφανίζουν σημαντικές συγκλίσεις και αλληλεπιδράσεις, με αποτέλεσμα την ανάπτυξη μικτών ή υβριδικών μορφών ποινικής διαδικασίας.

Ανεξαρτήτως, πάντως, του επιμέρους δικονομικού προτύπου, η άσκηση της κρατικής διωκτικής εξουσίας δεν συνιστά θεσμικά ανεξέλεγκτη λειτουργία. Οριοθετείται από ένα πλέγμα υπερεθνικών εγγυήσεων, οι οποίες απορρέουν ιδίως από την ΕΣΔΑ και το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Το τεκμήριο αθωότητας, ως ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 παρ. 2 ΕΣΔΑ⁷, ενώ στο ενωσιακό επίπεδο τα δικαιώματα άμυνας, η αποτελεσματική δικαστική προστασία και η πρόσβαση σε νομική συνδρομή συγκροτούν ουσιώδεις εγγυήσεις έναντι της άσκησης της δημόσιας εξουσίας⁸. Οι εγγυήσεις αυτές δεν αφορούν αποκλειστικά το στάδιο της εκδίκασης, αλλά επενεργούν ήδη στα προδικαστικά στάδια, περιορίζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι αρμόδιες αρχές μπορούν να διερευνούν και, τελικώς, να διώκουν μια αξιόποινη συμπεριφορά⁹.

Υπό την έννοια αυτή, η δικαστική εποπτεία των πράξεων των διωκτικών αρχών δεν αποτελεί απλώς οργανωτικό χαρακτηριστικό της ποινικής διαδικασίας, αλλά εγγύηση έναντι της αυθαίρετης άσκησης του *ius puniendi*. Είτε προηγείται της λήψης μέτρων που προσβάλλουν ατομικά δικαιώματα είτε ενεργοποιείται εκ των υστέρων μέσω κατάλληλων ενδίκων βοηθημάτων, αποβλέπει στη διατήρηση της αναγκαίας ισορροπίας μεταξύ της αποτελεσματικότητας της ποινικής καταστολής και της προστασίας της προσωπικής ελευθερίας και των δικαιωμάτων του κατηγορουμένου. Η ισορροπία αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο ενωσιακό περιβάλλον, όπου η άσκηση της ποινικής δίωξης εξακολουθεί μεν να εντάσσεται πρωτίστως στην εθνική δικονομική αυτονομία των κρατών μελών, αναπτύσσεται όμως πλέον εντός ενός ολοένα πυκνότερου πλέγματος κοινών ευρωπαϊκών κανόνων και εγγυήσεων.

II. Εθνικά συστήματα άσκησης ποινικής δίωξης

Η συγκριτική θεώρηση των εθνικών συστημάτων ποινικής δίωξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση αναδεικνύει σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς την κατανομή των αρμοδιοτήτων μεταξύ εισαγγελικών και δικαστικών αρχών, την έκταση της εισαγγελικής διακριτικής ευχέρειας και

⁵ D. NELKEN, Why Compare, σε: Comparative Criminal Justice: Making Sense of Difference, 2η έκδ., SAGE Publications, 2011, κεφ. 2 (διαθέσιμο σε: doi.org, ημερομηνία ανάκτησης: 03.08.2025).

⁶ P. ROBERTS / A.A. S. ZUCKERMAN, Criminal Evidence, Oxford University Press, 2010.

⁷ COUNCIL OF EUROPE, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950 (ETS no. 5).

⁸ Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ΕΕ 2000 C 364/1.

⁹ Βλ., ενδεικτικά, ΕΔΔΑ *Salduz κατά Τουρκίας* (Προσφυγή No 36391/02), απόφαση της 27ης Νοεμβρίου 2008 του Τμήματος Ευρείας Σύνθεσης, παρ. 50-54· ΕΔΔΑ *Imbrioscia κατά Ελβετίας*, απόφαση της 24ης Νοεμβρίου 1993, Series A no. 275, παρ. 36· ΔΕΕ C-467/18, *Rayonna prokuratura Lom*, 19.09.2019, ECLI:EU:C:2019:765, σκ. 49-53· βλ., επίσης, άρθρο 2 παρ. 1 της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (ΕΕ 2013 L 294/1).

την ένταση του δικαστικού ελέγχου κατά το προδικαστικό στάδιο. Οι αποκλίσεις αυτές δεν αναιρούν, πάντως, ορισμένους κοινούς άξονες: την ανάγκη νόμιμης θεμελίωσης της ποινικής διαδικασίας, τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του υπόπτου ή κατηγορουμένου και την υπαγωγή των επαχθέστερων επεμβάσεων σε δικαστικές εγγυήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συστήματος προσανατολισμένου στην αρχή της νομιμότητας της ποινικής δίωξης αποτελεί η γερμανική έννομη τάξη. Ο γερμανικός Κώδικας Ποινικής Δικονομίας (Strafprozessordnung, StPO) αναθέτει στην Staatsanwaltschaft την ευθύνη διερεύνησης των αξιόποινων πράξεων που περιέχονται σε γνώση της και συνδέει την περαιτέρω διωκτική ενέργεια με τη συνδρομή των νόμιμων προϋποθέσεων. Το Legalitätsprinzip επιβάλλει, καταρχήν, την κίνηση της ποινικής διαδικασίας όταν από την προκαταρκτική διερεύνηση προκύπτει επαρκής πραγματική βάση για τη θεμελίωση υπόνοιας τέλεσης εγκλήματος¹⁰. Η αρχή αυτή δεν αποκλείει απολύτως επιμέρους εξαιρέσεις ή μηχανισμούς αποχής από τη δίωξη· προσδίδει, ωστόσο, στο γερμανικό σύστημα σαφώς δεσμευτικό προσανατολισμό ως προς την εισαγγελική δράση.

Ο δικαστικός έλεγχος δεν υποκαθιστά την εισαγγελική διεύθυνση της έρευνας, αλλά παρεμβάλλεται ιδίως όταν η ανακριτική δραστηριότητα συνεπάγεται σοβαρή προσβολή ατομικών δικαιωμάτων. Ο Ermittlungsrichter ασκεί, υπό την έννοια αυτή, εγγυητική λειτουργία, αποφασίζοντας, μεταξύ άλλων, για την έκδοση ενταλμάτων και την έγκριση αναγκαστικών ανακριτικών μέτρων¹¹. Το γερμανικό πρότυπο στηρίζεται, επομένως, σε μια λειτουργική διάκριση μεταξύ της πρωτοβουλίας της εισαγγελικής αρχής και της δικαστικής νομιμοποίησης των εντονότερων επεμβάσεων στην προσωπική ελευθερία. Στη θεωρία έχει, πάντως, τεθεί το ζήτημα κατά πόσον η περιορισμένη δικαστική συμμετοχή κατά τα αρχικά στάδια της έρευνας εξασφαλίζει επαρκώς τη δικονομική ισορροπία¹². Στο πλαίσιο αυτό έχει υποστηριχθεί ότι η ενίσχυση του έγκαιρου δικαστικού ελέγχου θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρόσθετη εγγύηση έναντι της πρόωρης αντιμετώπισης του υπόπτου ως κατηγορουμένου, χωρίς να αναιρεί τον κατεξοχήν διευθυντικό ρόλο της εισαγγελικής αρχής¹³.

Διαφορετική είναι η θεσμική διάρθρωση της γαλλικής ποινικής προδικασίας. Ο Code de procédure pénale διακρίνει μεταξύ της έρευνας που διεξάγεται υπό την εποπτεία της εισαγγελικής αρχής και της δικαστικής ανάκρισης (instruction), η οποία ανατίθεται στον juge d'instruction. Ο εισαγγελέας μπορεί να κινεί και να κατευθύνει προκαταρκτικές ερευνητικές ενέργειες, ενώ στις υποθέσεις στις οποίες ενεργοποιείται η δικαστική ανάκριση ο ανακριτής διαθέτει ευρείες εξουσίες συλλογής του αποδεικτικού υλικού, όπως η εξέταση μαρτύρων, η διενέργεια ερευνών και η εξέταση του υπόπτου¹⁴. Η κατανομή αυτή των λειτουργιών αποβλέπει στην οργανική διαφοροποίηση μεταξύ της κατηγορητικής πρωτοβουλίας και της δικαστικής διερεύνησης της υπόθεσης, συνδεδεμένη με την απαίτηση αμεροληψίας της δικαστικής λειτουργίας.

¹⁰. Βλ. παρ. 152 εδάφιο 2 του γερμανικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Strafprozessordnung – StPO). N.J. GIACOMOLLI / P. ALFLEN, Overview of the Principle of Legality in Contemporary German Criminal Law, Revista Direito GV 2010, σσ. 565-582 (διαθέσιμο σε: doi.org, ημερομηνία ανάκτησης: 02.08.2025).

¹¹. Βλ. παρ. 162 του γερμανικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Strafprozessordnung – StPO). L. MEYER-GOSSNER / B. SCHMITT, Strafprozessordnung: StPO, 67η έκδ., C.H. Beck, 2024, παρ. 162, Rn. 1-3· H.-H. KÜHNE, Strafprozessrecht: Eine systematische Darstellung des deutschen Strafverfahrensrechts, 9η έκδ., C.F. Müller, 2015, Rn. 412 επ.· LÖWE-ROSENBERG, Die Strafprozessordnung und das Gerichtsverfassungsgesetz: Großkommentar, 27η έκδ., De Gruyter, 2019, παρ. 162, Rn. 5-10.

¹². S. GLASER / S. HARTMANN, CJEU: Germany's Public Prosecution Authorities Cannot Be Regarded as a "Judicial Authority" with Regard to EAWs – The Truth or a Misconstrual of the Legal Reality?, GLJ, 2022, σσ. 650-660 (διαθέσιμο σε: doi.org, ημερομηνία ανάκτησης: 03.08.2025).

¹³. Ibid.

¹⁴. Βλ. άρθρα 40-1, 79 και 81 του γαλλικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (Code de procédure pénale – CPP). J. HODGSON / L. SOUBISE, Prosecution in France, σε: The Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice, Oxford University Press, 2012 (διαθέσιμο σε: https://doi.org, ημερομηνία ανάκτησης: 02.08.2025).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ιταλικό σύστημα, στο οποίο η υποχρεωτικότητα της ποινικής δίωξης (*obbligatorietà dell'azione penale*) αποκτά συνταγματική διάσταση¹⁵. Ο Pubblico Ministero κατευθύνει τις προκαταρκτικές έρευνες και αποφασίζει, μετά την ολοκλήρωσή τους, εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την άσκηση της ποινικής δράσης. Στο πλαίσιο αυτό εποπτεύει τη δραστηριότητα της δικαστικής αστυνομίας και υποβάλλει στον αρμόδιο δικαστή αιτήματα για τη λήψη των μέτρων που προϋποθέτουν δικαστική άδεια¹⁶.

Η ιδιαίτερη φυσιογνωμία του ιταλικού συστήματος έγκειται, ωστόσο, στην παρεμβολή διαδοχικών δικαστικών φίλτρων κατά την εξέλιξη της προδικασίας. Ο *giudice per le indagini preliminari* ελέγχει, μεταξύ άλλων, τη νομιμότητα και αναγκαιότητα περιοριστικών μέτρων και άλλων παρεμβατικών ανακριτικών ενεργειών, ενώ ο δικαστής της προκαταρκτικής ακρόασης (*giudice dell'udienza preliminare*) καλείται, στις περιπτώσεις στις οποίες αυτή προβλέπεται, να αξιολογήσει εάν η υπόθεση διαθέτει επαρκές θεμέλιο για να οδηγηθεί στο ακροατήριο¹⁷. Διαμορφώνεται έτσι ένα σύστημα στο οποίο η ισχυρή θέση της εισαγγελικής αρχής στην προδικασία αντισταθμίζεται από τη δικαστική παρέμβαση σε κρίσιμα σημεία της διαδικασίας. Η σχετική συζήτηση επικεντρώνεται ακριβώς στο όριο πέραν του οποίου η ενίσχυση της εισαγγελικής ευχέρειας μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα συνέπειας, ισότητας και ελεγχόμενης άσκησης της διοικητικής λειτουργίας¹⁸.

Η ισπανική έννομη τάξη εμφανίζει διαφορετική εκδοχή κατανομής της προδικαστικής αρμοδιότητας. Ο *Ley de Enjuiciamiento Criminal* διατηρεί σημαντικό ρόλο για τον *juez de instrucción*, παράλληλα με τις ερευνητικές και διοικητικές αρμοδιότητες του *Ministerio Fiscal*¹⁹. Η εισαγγελική αρχή μπορεί να αναπτύσσει προκαταρκτική ερευνητική δραστηριότητα και να συντονίζει τη δράση της αστυνομίας, δεν διαθέτει όμως αυτοτελή εξουσία λήψης των σοβαρότερων καταναγκαστικών μέτρων. Επεμβάσεις όπως οι έρευνες που θίγουν θεμελιώδη δικαιώματα ή η στέρηση της ελευθερίας τελούν υπό δικαστικό έλεγχο.

Η εξέλιξη του ισπανικού συστήματος συνδέεται με μια ευρύτερη συζήτηση για την ενίσχυση του εισαγγελέα ως φορέα της προδικαστικής έρευνας. Μια τέτοια μετατόπιση μπορεί να υπηρετήσει την ταχύτερη και περισσότερο συνεκτική διαχείριση των ποινικών υποθέσεων, προϋποθέτει όμως αντίστοιχη ενίσχυση των δικαιωμάτων υπεράσπισης και αποτελεσματικούς μηχανισμούς δικαστικού ελέγχου, ιδίως κατά το στάδιο στο οποίο λαμβάνονται αποφάσεις που μπορούν να καθορίσουν την περαιτέρω πορεία ή την περάτωση της υπόθεσης²⁰.

Η συγκριτική αποτίμηση των ανωτέρω συστημάτων καταδεικνύει ότι οι διαφορές μεταξύ των κρατών μελών δεν εντοπίζονται τόσο στην αναγνώριση των θεμελιωδών δικονομικών εγγυήσεων όσο στον θεσμικό τρόπο πραγματώσεώς τους. Η αρχή της νομιμότητας, η έκταση της εισαγγελικής ευχέρειας, ο ρόλος του ανακριτή και το χρονικό σημείο ενεργοποίησης του δικαστικού ελέγχου συνδυάζονται διαφορετικά σε κάθε εθνική έννομη τάξη. Η κρίσιμη μεταβλητή είναι, επομένως, η ισορροπία μεταξύ αποτελεσματικής διοικητικής δράσης και

¹⁵. Βλ. άρθρο 112 του Ιταλικού Συντάγματος (*Costituzione della Repubblica Italiana*) σε συνδυασμό με τα άρθρα 326 και 328 του ιταλικού Κώδικα Ποινικής Δικονομίας (*Codice di procedura penale – cpp*). P. TONINI / C. CONTI, *Manuale di Procedura Penale*, 27η έκδ., Giuffrè Francis Lefebvre, 2026, σ. 110 επ.· M. CAIANIELLO, *Increasing Discretionary Prosecutor's Powers: The Pivotal Role of the Italian Prosecutor in the Pretrial Investigation Phase*, σε: *The Oxford Handbook Topics in Criminology and Criminal Justice*, Oxford University Press, 2012 (διαθέσιμο σε: doi.org, ημερομηνία ανάκτησης: 02.08.2025).

¹⁶. Ibid.

¹⁷. Ibid.

¹⁸. M. DAMAŠKA, *Structures of Authority and Comparative Criminal Procedure*, YLJ, 1975, σσ. 483-487, 502-504.

¹⁹. Βλ. άρθρα 299 και 306 του ισπανικού Νόμου Ποινικής Δικονομίας (*Ley de Enjuiciamiento Criminal – LECrim*). M. MATEOS GORDILLO, *El Ministerio Fiscal, órgano de relevancia constitucional: su autonomía y su papel en el proceso penal*, *Revista Jurídica Universidad Autónoma de Madrid*, 2017, διαθέσιμο σε: uam.es (ημερομηνία ανάκτησης: 02.08.2025).

²⁰. S. LAGO-PENAS / X. FERNÁNDEZ-LEICEAGA / A. VAQUERO-GARCIA, *Spanish fiscal decentralization: A successful (but still unfinished) process*, *Regional Studies* [ή ο τίτλος του περιοδικού που ανήκει το άρθρο], 2017, τχ. 8, διαθέσιμο σε: doi.org (ημερομηνία ανάκτησης: 02.08.2025).

επαρκούς δικαστικού ελέγχου. Συστήματα στα οποία η ενισχυμένη εισαγγελική πρωτοβουλία συνοδεύεται από έγκαιρες και ουσιαστικές δικαστικές εγγυήσεις εμφανίζονται, από τη σκοπιά αυτή, περισσότερο πρόσφορα να συνδυάσουν την αποτελεσματικότητα της ποινικής καταστολής με την προστασία των δικαιωμάτων του υπόπτου και του κατηγορουμένου²¹.

Οι αποκλίσεις αυτές αποκτούν ιδιαίτερη σημασία στο ενωσιακό επίπεδο. Η ύπαρξη διαφορετικών κανόνων ως προς την έναρξη της ποινικής διαδικασίας, την υποχρεωτικότητα ή μη της δίωξης, την έκταση της εισαγγελικής ευχέρειας και τον χρόνο παρεμβολής του δικαστικού ελέγχου επηρεάζει αναπόφευκτα τον τρόπο με τον οποίο περισσότερα κράτη μέλη μπορούν να ενεργοποιήσουν παραλλήλως την ποινική τους δικαιοδοσία για τα ίδια ή στενά συνδεδεμένα πραγματικά περιστατικά. Υπό αυτή την έννοια, η συγκριτική εξέταση των εθνικών συστημάτων δεν έχει απλώς περιγραφικό χαρακτήρα, αλλά αποτελεί αναγκαίο υπόβαθρο για την κατανόηση του προβλήματος των συγκρούσεων ποινικής δικαιοδοσίας εντός της Ένωσης. Η σημασία των εθνικών αποκλίσεων δεν περιορίζεται, ωστόσο, στην παράλληλη ενεργοποίηση περισσότερων ποινικών δικαιοδοσιών, αλλά εκτείνεται και στην ποιότητα των θεσμικών και δικονομικών εγγυήσεων που παρέχει καθεμία από αυτές. Η τελευταία αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πλαίσιο της διασυννοριακής ποινικής συνεργασίας, η λειτουργία της οποίας προϋποθέτει ένα ελάχιστο επίπεδο αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των εθνικών συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης.

III. Τυπολογία και ενδεικτικές εκφάνσεις δικαιοκρατικών ελλειμμάτων στα κράτη μέλη στον χώρο του ποινικού δικαίου

Τα δικαιοκρατικά ελλείμματα στον χώρο του ποινικού δικαίου δεν εμφανίζονται με ενιαία μορφή, αλλά εκδηλώνονται σε διαφορετικά επίπεδα της εθνικής έννομης τάξης και επηρεάζουν, αντιστοίχως, τόσο την εσωτερική λειτουργία της ποινικής δικαιοσύνης όσο και την αποτελεσματικότητα της διασυννοριακής δικαστικής συνεργασίας. Μπορούν, σχηματικά, να καταταγούν σε κανονιστικά, θεσμικά, δικονομικά και υλικά ελλείμματα, χωρίς οι κατηγορίες αυτές να είναι μεταξύ τους απολύτως στεγανές.

Σε πρώτο επίπεδο εντοπίζονται κανονιστικά ελλείμματα, τα οποία συνδέονται με την ποιότητα και την προβλεψιμότητα της ποινικής νομοθεσίας. Η διαρκής, αποσπασματική ή μη συστηματική μεταβολή των ποινικών κανόνων μπορεί να οδηγήσει σε ασαφώς προσδιορισμένα πραγματικά ποινικών διατάξεων, ασταθή όρια αξιοποίησης και ευρύτατα πλαίσια κυρώσεων. Η κατάσταση αυτή δεν εγείρει μόνο ζήτημα συμβατότητας με την αρχή της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών, αλλά επηρεάζει άμεσα και τη λειτουργία των μηχανισμών αμοιβαίας αναγνώρισης. Όταν, λ.χ., δικαστική αρχή καλείται να εκτελέσει μέτρο δέσμευσης ή δήμευσης που εκδόθηκε σε άλλο κράτος μέλος, οφείλει να μπορεί να διαγνώσει με επαρκή σαφήνεια το κανονιστικό θεμέλιο και την έκταση της ποινικής αξίωσης στην οποία το μέτρο στηρίζεται.

Δεύτερη κατηγορία αποτελούν τα θεσμικά ελλείμματα, με κατεξοχήν παράδειγμα εκείνα που αφορούν τη δικαστική και εισαγγελική ανεξαρτησία. Η έκταση της επιρροής της εκτελεστικής εξουσίας στους διορισμούς, στην υπηρεσιακή εξέλιξη ή στην άσκηση συγκεκριμένων διωκτικών αρμοδιοτήτων μπορεί να θέσει υπό αμφισβήτηση την απαιτούμενη θεσμική αυτοτέλεια της αρχής που συμμετέχει σε μηχανισμό δικαστικής συνεργασίας. Το ζήτημα αναδείχθηκε ιδίως στο πεδίο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, όπου το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης συνέδεσε την ιδιότητα της «δικαστικής αρχής έκδοσης» με την απαίτηση επαρκών εγγυήσεων ανεξαρτησίας έναντι της εκτελεστικής εξουσίας²². Η αμοιβαία εμπιστοσύνη δεν μπορεί, υπό την έννοια αυτή, να στηρίζεται αποκλειστικά στον τυπικό χαρακτηρισμό ενός εθνικού οργάνου, αλλά προϋποθέτει πραγματική λειτουργική ανεξαρτησία.

²¹. C. BERTEL / A. VENIER, *Einführung in die neue Strafprozessordnung: Kommentar*, Springer, 2005, σ. 42 επ.

²². ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-508/18 και C-82/19 PPU, *OG (Parquet de Lübeck)*, 27.05.2019, ECLI:EU:C:2019:456.

Ένα τρίτο επίπεδο αφορά δικονομικά ελλείμματα, δηλαδή αποκλίσεις μεταξύ της τυπικής κατοχύρωσης των δικαιωμάτων και της πραγματικής δυνατότητας άσκησής τους. Η καθυστερημένη πρόσβαση σε δικηγόρο, η ελλιπής διερμηνεία ή μετάφραση, η ανεπαρκής ενημέρωση του υπόπτου για τα δικαιώματά του και οι περιορισμοί στην αποτελεσματική συμμετοχή του στην ποινική διαδικασία αποτελούν χαρακτηριστικές εκφάνσεις της κατηγορίας αυτής. Η σημασία των εγγυήσεων αυτών υπερβαίνει το στενό πλαίσιο της εθνικής δίκης, καθώς από την πραγματική αποτελεσματικότητά τους εξαρτάται και η δυνατότητα ενός άλλου κράτους μέλους να στηριχθεί με ασφάλεια στις πράξεις και αποφάσεις της εκδούσας έννομης τάξης. Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει, άλλωστε, επισημάνει ότι η προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων δεν εξαντλείται στην αφηρημένη κανονιστική τους πρόβλεψη, αλλά προϋποθέτει ουσιαστική και έγκαιρη δυνατότητα άσκησής τους²³.

Ιδιαίτερη έκφανση των δικονομικών αυτών ελλειμμάτων εμφανίζεται στο πεδίο της προσωρινής κράτησης και, γενικότερα, των μέτρων που συνεπάγονται στέρηση της ελευθερίας. Η νομιμότητα του μέτρου δεν αρκεί να εξετάζεται μόνο υπό το πρίσμα της τυπικής αρμοδιότητας της αρχής που το διέταξε, αλλά και υπό το φως της αναγκαιότητας, της αναλογικότητας και των πραγματικών συνθηκών υπό τις οποίες αυτό εκτελείται. Η διάσταση αυτή συνδέει τα δικονομικά με τα λεγόμενα υλικά ελλείμματα της ποινικής δικαιοσύνης.

Στην τελευταία αυτή κατηγορία εντάσσονται οι πραγματικές συνθήκες κράτησης, όπως ο υπερπληθυσμός, η έλλειψη επαρκούς χώρου, η ανεπαρκής ιατρική περίθαλψη και, ευρύτερα, οι συνθήκες που μπορούν να προσλάβουν χαρακτήρα απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης. Η ύπαρξη τέτοιων ελλείψεων αποκτά άμεση σημασία για την εφαρμογή της αμοιβαίας αναγνώρισης, καθώς η εκτελούσα δικαστική αρχή δεν μπορεί να αγνοήσει συγκεκριμένο και σοβαρό κίνδυνο προσβολής θεμελιωδών δικαιωμάτων του προσώπου που πρόκειται να παραδοθεί. Η νομολογία του Δικαστηρίου, ιδίως στην υπόθεση *Dorobantu*, κατέστησε σαφές ότι ο έλεγχος δεν μπορεί να περιορίζεται σε αφηρημένες διαβεβαιώσεις ούτε σε μια γενική επίκληση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, αλλά πρέπει να λαμβάνει υπόψη συγκεκριμένα και εξατομικευμένα δεδομένα αναφορικά με τις πραγματικές συνθήκες κράτησης²⁴.

Η παραδοχή αυτή εντάσσεται σε μια ευρύτερη νομολογιακή μετατόπιση ως προς τα όρια της αρχής της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Ήδη από τη νομολογία *N.S. και M.E.*, το Δικαστήριο είχε απορρίψει την αντίληψη ότι η συμμετοχή ενός κράτους μέλους σε κοινό ενωσιακό σύστημα αρκεί αφ' εαυτής για να αποκλειστεί κάθε έλεγχος των πραγματικών συνθηκών προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η λογική αυτή μεταφέρθηκε σταδιακά και στον χώρο της ποινικής συνεργασίας, με αποτέλεσμα να γίνει δεκτό ότι η αμοιβαία αναγνώριση δεν λειτουργεί ως απόλυτος αυτοματισμός όταν προκύπτουν σοβαρά, συγκεκριμένα και επαρκώς τεκμηριωμένα στοιχεία περί κινδύνου προσβολής θεμελιωδών δικαιωμάτων²⁵.

Υπό το πρίσμα αυτό, τα δικαιοκρατικά ελλείμματα στον ποινικό χώρο δεν αποτελούν αποκλειστικά εσωτερική δυσλειτουργία του εκάστοτε κράτους μέλους. Αντιθέτως, μπορούν να αποκτήσουν άμεση διασυνοριακή επίδραση, στον βαθμό που υπονομεύουν την εμπιστοσύνη επί της οποίας στηρίζεται το ενωσιακό σύστημα δικαστικής συνεργασίας. Το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι, συνεπώς, εάν οι εθνικές έννομες τάξεις εμφανίζουν επιμέρους ατέλειες – κάτι αναπόφευκτο σε κάθε σύνθετο δικαιικό σύστημα – αλλά εάν οι ατέλειες αυτές αποκτούν τέτοια ένταση και διάρκεια ώστε να επηρεάζουν τη δυνατότητα άλλου κράτους μέλους να αναγνωρίσει και να εκτελέσει ποινική απόφαση ή δικαστικό μέτρο χωρίς να διακινδυνεύσει την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η αντιμετώπιση των ελλειμμάτων αυτών συνδέεται, επομένως, άμεσα με τη σταδιακή συγκρότηση ενός ενωσιακού κεκτημένου ελάχιστων δικονομικών εγγυήσεων, προορισμένου να ενισχύσει το αναγκαίο υπόβαθρο αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των κρατών μελών.

²³. ΔΕΕ C-216/14, *Covaci*, 15.10.2015, ECLI:EU:C:2015:686.

²⁴. ΔΕΕ C-128/18, *Dorobantu*, 15.10.2019, ECLI:EU:C:2019:857.

²⁵. ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-411/10 και C-493/10, *N.S. κ.λπ.*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:865.

IV. Το κεκτημένο της ΕΕ σχετικά με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ποινικό τομέα

Η σταδιακή συγκρότηση ενός ενωσιακού κεκτημένου δικονομικών εγγυήσεων αποτελεί την αναγκαία θεσμική αντιστάθμιση στην επέκταση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης στον χώρο της ποινικής δικαιοσύνης. Με αφετηρία τον Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων και το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης, η Ένωση υιοθέτησε σειρά νομοθετικών πράξεων που εξειδικεύουν τις γενικές εγγυήσεις του Χάρτη σε συγκεκριμένα και δικαστικώς ελέγξιμα δικαιώματα του υπόπτου και του κατηγορουμένου²⁶. Στο σχετικό κανονιστικό πλέγμα εντάσσονται, μεταξύ άλλων, το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση, το δικαίωμα ενημέρωσης, η πρόσβαση σε δικηγόρο, το τεκμήριο αθωότητας και η νομική αρωγή.

Η σημασία της εξέλιξης αυτής είναι διττή. Αφενός, οι γενικές εγγυήσεις των άρθρων 47 και 48 του Χάρτη αποκτούν συγκεκριμένο δικονομικό περιεχόμενο· αφετέρου, δημιουργείται ένας ελάχιστος κοινός πυρήνας προστασίας, χωρίς τον οποίο η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των εθνικών συστημάτων ποινικής δικαιοσύνης θα παρέμενε σε μεγάλο βαθμό κανονιστική παραδοχή. Η αμοιβαία αναγνώριση δεν στηρίζεται, επομένως, αποκλειστικά στην υποχρέωση του κράτους εκτέλεσης να αποδέχεται την πράξη άλλου κράτους μέλους, αλλά και στην εύλογη προσδοκία ότι η πράξη αυτή έχει εκδοθεί στο πλαίσιο διαδικασίας συμβατής με τις κοινές ενωσιακές εγγυήσεις.

Η νομολογία του Δικαστηρίου έχει ενισχύσει τη σύνδεση αυτή, μολονότι όχι με την έννοια ότι κάθε πλημμέλεια της εθνικής διαδικασίας οδηγεί αυτομάτως σε άρνηση συνεργασίας. Στον χώρο του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει τόσο τις απαιτήσεις που αφορούν το κύρος και τη δικαστική φύση του εντάλματος όσο και την ανάγκη πραγματικής προστασίας των δικαιωμάτων του εκζητουμένου²⁷. Διαμορφώνεται έτσι ένα σύστημα στο οποίο η αποτελεσματικότητα της αμοιβαίας αναγνώρισης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν νοούνται ως ανταγωνιστικοί στόχοι, αλλά ως αλληλεξαρτώμενες προϋποθέσεις του ίδιου μηχανισμού συνεργασίας.

Υπό το πρίσμα αυτό, το παράγωγο δίκαιο των δικονομικών εγγυήσεων, σε συνδυασμό με τον Χάρτη και το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ, μεταβάλλει τον Χώρο Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης σε πεδίο συνεργασίας υποκείμενο σε ουσιαστικούς δικαιοκρατικούς όρους. Η αμοιβαία εμπιστοσύνη παραμένει θεμελιώδης αρχή της ενωσιακής έννομης τάξης, δεν συνιστά όμως ανεξέλεγκτο τεκμήριο που να επιτρέπει την παράκαμψη των εγγυήσεων του Χάρτη.

²⁶. Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2010 L 280/1· βλ. επίσης Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2012, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2012 L 142/1· Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Οκτωβρίου 2013, σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας και το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας, ΕΕ 2013 L 294/1· Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος του κατηγορουμένου να παρίσταται στη δίκη στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών, ΕΕ 2016 L 65/1· Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 11ης Μαΐου 2016, σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις υπέρ των παιδιών που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι σε ποινικές διαδικασίες, ΕΕ 2016 L 132/1· Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 26ης Οκτωβρίου 2016, σχετικά με τη νομική αρωγή για υπόπτους και κατηγορουμένους σε ποινικές διαδικασίες και για τα αναζητούμενα πρόσωπα στο πλαίσιο διαδικασιών ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, ΕΕ 2016 L 297/1.

²⁷. ΔΕΕ C-241/15, *Bob-Dogi*, 01.06.2016, ECLI:EU:C:2016:385· βλ., επίσης, ΔΕΕ C-108/16 PPU, *Dariusz Dworzecki*, 24.05.2016, ECLI:EU:C:2016:346.

V. Δικαστικός διάλογος για τα δικαιώματα στο πλαίσιο της ποινικής συνεργασίας

Η απόφαση *Melloni* αποτελεί κομβικό σημείο για την κατανόηση της σχέσης μεταξύ αμοιβαίας αναγνώρισης, υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και εθνικών προτύπων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το Δικαστήριο έκρινε ότι, όταν ο ενωσιακός νομοθέτης έχει προβεί σε πλήρη εναρμόνιση των προϋποθέσεων υπό τις οποίες εφαρμόζεται συγκεκριμένος μηχανισμός αμοιβαίας αναγνώρισης, ένα κράτος μέλος δεν μπορεί να επικαλείται υψηλότερο εθνικό συνταγματικό πρότυπο κατά τρόπο που να θέτει σε κίνδυνο την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης²⁸. Το άρθρο 53 του Χάρτη δεν λειτουργεί, επομένως, ως γενική ρήτρα που επιτρέπει στα κράτη μέλη να παρεκκλίνουν μονομερώς από πλήρως εναρμονισμένους ενωσιακούς κανόνες.

Η *Melloni*, πάντως, αποτυπώνει μόνο τη μία όψη της σχετικής νομολογίας. Η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης δεν αποκλείει τον έλεγχο σε περιπτώσεις κατά τις οποίες συγκεκριμένα και αντικειμενικά στοιχεία καταδεικνύουν πραγματικό κίνδυνο σοβαρής προσβολής θεμελιωδών δικαιωμάτων. Η νομολογιακή αυτή κατεύθυνση εμφανίσθηκε αρχικά σε άλλα πεδία του Χώρου Ελευθερίας, Ασφάλειας και Δικαιοσύνης και εξειδικεύθηκε κατόπιν στον μηχανισμό του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης.

Ιδίως στην *LM*, το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι συστημικές ή γενικευμένες πλημμέλειες ως προς την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης στο κράτος έκδοσης μπορούν να ενεργοποιήσουν ειδικό έλεγχο εκ μέρους της δικαστικής αρχής εκτέλεσης. Η ύπαρξη γενικευμένου δικαιοκρατικού προβλήματος δεν αρκεί, ωστόσο, αφ' εαυτής για την άρνηση εκτέλεσης. Απαιτείται περαιτέρω συγκεκριμένη και εξατομικευμένη εκτίμηση του κατά πόσον, ενόψει της προσωπικής κατάστασης του εκζητουμένου, της φύσης της πράξης για την οποία διώκεται και του πραγματικού πλαισίου της υπόθεσης, συντρέχουν σοβαροί λόγοι να θεωρηθεί ότι αυτός θα εκτεθεί σε πραγματικό κίνδυνο προσβολής της ουσίας του δικαιώματός του σε ανεξάρτητο δικαστήριο και, συνακόλουθα, σε δίκαιη δίκη²⁹.

Η δικαστική ανεξαρτησία αποκτά, κατ' αυτόν τον τρόπο, διττή λειτουργία. Αποτελεί αφενός αυτοτελή απαίτηση που απορρέει από το άρθρο 47 του Χάρτη και το άρθρο 19 παρ. 1 ΣΕΕ και, αφετέρου, θεσμική προϋπόθεση για την ίδια τη λειτουργία της αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Η προστασία της δεν περιορίζεται στην προσωπική αμεροληψία του εκάστοτε δικαστή, αλλά εκτείνεται στις θεσμικές και οργανωτικές εγγυήσεις που αποκλείουν εξωτερικές παρεμβάσεις ικανές να δημιουργήσουν εύλογες αμφιβολίες ως προς την ανεξαρτησία του δικαιοδοτικού οργάνου³⁰.

Ο δικαστικός διάλογος που αναπτύσσεται στο πεδίο αυτό καταδεικνύει, συνεπώς, ότι η αμοιβαία αναγνώριση δεν λειτουργεί ανεξάρτητα από τη δικαιοκρατική κατάσταση των εθνικών συστημάτων. Αντιθέτως, η αποτελεσματικότητά της εξαρτάται από τη διατήρηση ενός ελάχιστου επιπέδου θεσμικής και δικονομικής αξιοπιστίας μεταξύ των κρατών μελών. Η ένταση μεταξύ της αποτελεσματικότητας των ενωσιακών μηχανισμών συνεργασίας και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων μεταφέρει, τελικώς, την προβληματική στο επίπεδο της υπεροχής του ενωσιακού δικαίου και των ορίων που απορρέουν από την ίδια την ενωσιακή έννομη τάξη.

²⁸. ΔΕΕ C-399/11, *Stefano Melloni*, 26.02.2013, ECLI:EU:C:2013:107.

²⁹. ΔΕΕ C-216/18 PPU, *Minister for Justice and Equality (Πλημμέλειες του δικαστικού συστήματος)*, 25.07.2018, ECLI:EU:C:2018:586.

³⁰. ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) C-64/16, *Associação Sindical dos Juizes Portugueses*, 27.02.2018, ECLI:EU:C:2018:117· ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) C-619/18, *Επιτροπή/Πολωνία (Ανεξαρτησία του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 24.06.2019, ECLI:EU:C:2019:531· ΔΕΕ (τμήμα μείζονος συνθέσεως) συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-585/18, C-624/18 και C-625/18, *A.K. (Ανεξαρτησία του πειθαρχικού τμήματος του Ανωτάτου Δικαστηρίου)*, 19.11.2019, ECLI:EU:C:2019:982.

VI. Η εγγυητική λειτουργία της υπεροχής σε συνθήκες δικαιοκρατικού ελλείμματος

Η αρχή της υπεροχής αποκτά ιδιαίτερη σημασία όταν οι εθνικές ρυθμίσεις ή πρακτικές αποκλίνουν από τις απαιτήσεις του ενωσιακού δικαίου. Η λειτουργία της δεν συνίσταται στον παραμερισμό του ίδιου του ενωσιακού κανόνα, αλλά, αντιθέτως, στην εξασφάλιση της πλήρους αποτελεσματικότητάς του έναντι ασύμβατων κανόνων του εθνικού δικαίου. Ήδη από τη *Simmenthal*, το Δικαστήριο έχει καταστήσει σαφές ότι κάθε εθνικό δικαστήριο οφείλει, εντός των ορίων της αρμοδιότητάς του, να αφήνει ανεφάρμοστη εθνική διάταξη που αντιβαίνει σε κανόνα ενωσιακού δικαίου ο οποίος μπορεί να παραγάγει το σχετικό αποτέλεσμα, χωρίς να απαιτείται προηγούμενη κατάργηση ή ακύρωσή της³¹.

Στον χώρο της ποινικής συνεργασίας, πάντως, η υπεροχή δεν ταυτίζεται με απεριόριστη υποχρέωση εκτέλεσης ενωσιακών μηχανισμών αμοιβαίας αναγνώρισης. Ο ίδιος ο Χάρτης αποτελεί πρωτογενές δίκαιο της Ένωσης και δεσμεύει τις εθνικές αρχές όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Ως εκ τούτου, όταν η δικαστική αρχή εκτέλεσης διαθέτει αντικειμενικά, αξιόπιστα, συγκεκριμένα και δεόντως επικαιροποιημένα στοιχεία περί συστημικών ή γενικευμένων ελλείψεων, οφείλει, υπό τις προϋποθέσεις που διαμορφώνει η νομολογία, να εξετάσει εάν η εκτέλεση του συγκεκριμένου εντάλματος θα εκθέσει το ενδιαφερόμενο πρόσωπο σε πραγματικό κίνδυνο προσβολής δικαιώματος κατοχυρωμένου στον Χάρτη. Η *Aranyosi και Căldăraru* και, ως προς τις συνθήκες κράτησης, η *Dorobantu* αποτυπώνουν χαρακτηριστικά την απαίτηση αυτού του διττού – γενικού και εξατομικευμένου – ελέγχου³².

Η σχέση υπεροχής και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων καθίσταται περισσότερο σύνθετη όταν η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου συναντά θεμελιώδεις αρχές του ποινικού δικαίου. Η νομολογιακή ακολουθία *Taricco* και *M.A.S.* και *M.B.* είναι χαρακτηριστική. Στην πρώτη απόφαση, το Δικαστήριο απαίτησε, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, τον παραμερισμό εθνικών κανόνων παραγραφής που εμποδίζουν την αποτελεσματική καταστολή σοβαρών απατών εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Η αντίδραση του ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου ανέδειξε, όμως, τη σύγκρουση της απαίτησης αυτής με την ποινική αρχή της νομιμότητας και ειδικότερα με τις απαιτήσεις προβλεψιμότητας και μη αναδρομικότητας.

Με την *M.A.S.* και *M.B.*, το Δικαστήριο αναγνώρισε τα όρια που θέτει η αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 49 του Χάρτη, δεχόμενο ότι ο εθνικός δικαστής δεν υποχρεούται να αφήσει ανεφάρμοστους τους εθνικούς κανόνες περί παραγραφής όταν τούτο θα συνεπαγόταν παραβίαση της αρχής της νομιμότητας λόγω ανεπαρκούς προβλεψιμότητας ή αναδρομικής επιδείνωσης της θέσης του κατηγορουμένου³³. Η εξέλιξη αυτή δεν συνιστά υποχώρηση της υπεροχής έναντι του εθνικού δικαίου· καταδεικνύει μάλλον ότι η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου οριοθετείται και από τα θεμελιώδη δικαιώματα που αποτελούν μέρος της ίδιας της ενωσιακής έννομης τάξης.

VII. Συμπέρασμα

Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ενωσιακό ποινικό χώρο δεν λειτουργεί ως εξωτερικός περιορισμός της αμοιβαίας αναγνώρισης, αλλά ως στοιχείο της ίδιας της νομιμοποίησής της. Η υπεροχή, η αμοιβαία εμπιστοσύνη και η αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου συνυπάρχουν με τον Χάρτη και τις κοινές δικαιοκρατικές εγγυήσεις σε μια σχέση αμοιβαίου προσδιορισμού.

³¹. ΔΕΚ C-106/77, *Amministrazione delle Finanze dello Stato/Simmenthal*, 09.03.1978, ECLI:EU:C:1978:49· ΔΕΚ C-213/89, *The Queen/Secretary of State for Transport, ex parte Factortame*, 19.06.1990, ECLI:EU:C:1990:257· βλ., επίσης, για την αντίστροφη όψη του ζητήματος, ΔΕΚ C-314/85, *Foto-Frost/Hauptzollamt Lübeck-Ost*, 22.10.1987, ECLI:EU:C:1987:452.

³². ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-404/15 και C-659/15 PPU, *Aranyosi και Căldăraru*, 05.04.2016, ECLI:EU:C:2016:198· βλ., επίσης, ΔΕΕ C-128/18, *Dorobantu*, 15.10.2019, ECLI:EU:C:2019:857· ΔΕΕ συνεκδικασθείσες υποθέσεις C-411/10 και C-493/10, *N.S. κ.λπ.*, 21.12.2011, ECLI:EU:C:2011:865.

³³. ΔΕΕ C-42/17, *M.A.S.* και *M.B.*, 05.12.2017, ECLI:EU:C:2017:936.

Η νομολογία από τη *Melloni* έως τις *Aranyosi* και *Căldăraru*, *LM* και *M.A.S.* και *M.B.* αποτυπώνει ακριβώς αυτή τη δυναμική. Από τη μία πλευρά, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να χρησιμοποιούν εθνικά πρότυπα προστασίας προκειμένου να υπονομεύουν την ενότητα ενός πλήρως εναρμονισμένου ενωσιακού μηχανισμού· από την άλλη, η αμοιβαία αναγνώριση δεν μπορεί να απαιτεί την εκτέλεση μιας πράξης όταν, υπό τις αυστηρές προϋποθέσεις που θέτει το Δικαστήριο, αυτή θα οδηγούσε σε πραγματικό κίνδυνο σοβαρής προσβολής θεμελιώδους δικαιώματος. Η ισορροπία αυτή αναδεικνύει τον δικαστικό διάλογο όχι ως εξαίρεση από την υπεροχή, αλλά ως μηχανισμό μέσω του οποίου η υπεροχή και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντάσσονται σε ένα ενιαίο ενωσιακό συνταγματικό πλαίσιο.

Η παραπάνω προβληματική αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις περιπτώσεις παράλληλης ενεργοποίησης περισσότερων ποινικών δικαιοδοσιών, καθώς η επιλογή της έννομης τάξης εντός της οποίας θα συνεχισθεί η ποινική διαδικασία δεν είναι ουδέτερη από την άποψη της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Οι αποκλίσεις ως προς τις παρεχόμενες δικονομικές εγγυήσεις, τη θεσμική ανεξαρτησία και την αποτελεσματική δικαστική προστασία αποτελούν, συνεπώς, αναγκαίο υπόβαθρο για την εξέταση των ενωσιακών μηχανισμών πρόληψης και επίλυσης των συγκρούσεων ποινικής δικαιοδοσίας.